

Vanaheebrea luule poeetika, juhatuses¹

Urmas Nõmmik

Teesid: Põhiliselt 8.–3. sajandil e.m.a tekkinud vanaheebrea luules on põhiühikuks bikoolon ehk kahest koolonist koosnev värs (esineb ka trikooloneid, mis on aga mõnikord bikooloni sekundaarsed laiendused). Enamik värse kasutab mõtteriimi, mida saab seletada aspektiivse mõtlemisega. Ülejäänud värssid on täiendavat laadi. Värssidest moodustatakse alastroofe, stroofe ja terveid poeeme, mida aitavad kujundada abielemendid, nagu ulatuslikud kõlamängud, võtmesõnad, anakruus, ellips, kiasm, inkluusioon jms. Lähemalt vaadeldakse nii sünkroonselt kui diakroonselt Jesaja raamatu ühte tervikpoeemi (24,6–13).

Märksõnad: vanaheebrea luule, piiblikirjandus, poeetika, mõtteriim, Jesaja

Vana Testamendi luule on nii sisult kui vormilt rikas ja väljakutsuv. Psalmi-, tarkus- ja prohvetikirjanduse korpusesse on kuhjunud palju väikežanre, stiile ja vorme, on palju tõdevat, õpetavat, ülistavat, paluvat, hoiatavat ja sugestiivset. On lõpuks ka palju ajas muutuvat, mida alati unustatakse arvestada – vanaheebrea luule juured sirutuvad 2. aastatuhandesse e.m.a ja kohtuvad seal näiteks ugariti luulega², esimesed kirjalikud tekstid pärinevad ilmselt 9. ja 8. sajandist, ent kogu luulepuu ajas eriti arvukalt võsusid 6.–3. sajandil e.m.a. Vana Testamendi ja sellega seotud apokrüüfsete raamatute luule teeb unikaalseks asjaolu, et sellel on nii ulatuslik ja mõõtuandev mõju kogu kristlikule ja juutlikule kultuuriruumile. Ka eesti kirjanduses on seda tuntavalt, piisab vaid ühest näitest: Uku Masingu sugestiivset ja kujundirikast luulekeelt on parem mõista muu hulgas vanaheebrea luule taustal.³

Siinne juhatus Vana Testamendi luule juurde kontsentreerub poeetika mõistes kõige olulisemale, alustab väiksemast ning liigub suurema ja terviklikuma poole, ikka eesmärgiga aidata mõista sellise luuletamise viisi ja mõtet. Vanaheebrea luule sisu on vormist lahutamatu, ja sellist tõdemust toetab ka Vana Testamendi poeetika uurimise uuem laine. Kirjandusteaduse meetodite süntees piibliteaduslikega on pakkunud hulga väärtuslikke, osaliselt klassikaliseks muutunud käsitlusi, eelkõige fenomenaalsetel 1980. aastatel (Collins 1978, Kugel 1981, Watson 1984, Alter 2011 [1985], Berlin 1985, Alonso Schökel 1988, Grossberg 1989, Seybold 2003, Dobbs-Allsopp 2015). Kui lisandub veel vanaheebrea luule diakroonse uurimise perspektiiv (vrd Mowinckel 2012 [1957]; Loretz 1979, 2002;

1 Artikli valmimist on toetanud Eesti Teadusagentuuri / Eesti Teadusfondi grant ETF9279.

2 Ugariti luule stiilinäiteid pakuvad eesti keeles lugeda Amar Annus (Baali eepos ja Ugariti „Koit ja Hämarik“, Annus 2005) ning Michael Heltzer (Kereti eepos, Heltzer 2005).

3 Vt nt Külliki Kuuse paralleelismikäsitus Masingu luules (Kuusk 2014).

Geller 1979; Loretz, Kottsieper 1987; Nissinen 1991; Nõmmik 2007, 2012), on jätkuvalt oodata huvitavaid tulemusi.

Sissejuhatavat mõistestikku

Alustuseks kuuluvad ära mõned põhimõisted.⁴ Tähtsaim neist on *luule*: ehkki siin-seal vaieldakse küsimuse üle, mis eristab Heebrea Piibli luulet proosast, on igal juhul õige väide, et luulet iseloomustab intensiivne regulaarsus ehk kõikvõimalike stiili-, vormi-, lauseehituse võtete kordumine ja kuhjumine. Samas iseloomustab luulet ka püüd regulaarsusest vabaneda (loe: vabavärss). Nii võib Daniel Grossbergi kirjandusteadusest üle võetud terminoloogiat modifitseerides tõdeda, et vanaheebrea luulet iseloomustab tsentripetaalsus ehk püüd regulaarsuse suunas ning seda võrtsitav tsentrifugaalsus ehk püüd luua vabalt (Grossberg 1989).

Vanaheebrea luule jaguneb värssideks ja värsiridadeks. Värsirida nimetatakse kokkuleppeliselt *kooloniks*, „mõtteliseks, süntaktiliseks ja informatiivseks“ tervikuks (Nissinen 1991: 59), ent regulaarseks põhiühikuks loetakse *bikoolonit* ehk kahest koolonist koosnevat värssi.⁵ Põhjuseks on mõtteriim ehk kahe kooloni sisuline paralleelsus, mida toetab ka vorm. Lisaks esineb trikooloneid ning nende kõrval pikemaid luuleühikuid struktureerivaid (sissejuhatavaid ja kokkuvõtvaid) monokooloneid, mis rangelt võttes ei esinda luulet, vaid proosat või lihtsalt vahemärkust, sest neis puudub mõtteriim ja kaheks värsipooleks jagunemine. Mitu bi- või trikoolonit moodustavad pikema sisulise luuleühiku ehk *stroofi*.⁶ Üks luuletus, näiteks üks psalm või mõni terviklikum prohvetlik kõne, koosneb seega stroofidest. Stroof võib aga olenevalt olukorrast jaguneda ka *alastroofideks*. Ühe luuletuse stroofid või ühe stroofi alastroofid võivad olla eri pikkusega, ent žanriti võib esineda korrapäraseid jaotusi. Ka võib tekstide stroofiline analüüs anda kardinaalselt erinevaid tulemusi, olenevalt sellest, kas uurija pöörab piisavalt tähelepanu tekstikriitikale või kas ta soovib analüüsida teksti sünkroonselt või diakroonselt. Heebrea Piibli tekstid on aja jooksul pidevalt täienenud ning vanima kirjandusliku kihistuse stroofiline ülesehitus võib täienduste tõttu olla muutunud või kadunud. Siinse artikli autor on Iiobi raamatu eesti uustõlke puhul (Iiobi raamat 2013) arvestanud poetoloogilise analüüsi tulemusi nii sünkroonselt kui diakroonselt perspektiivist ning see kajastub ka kogu poeemi küljenduses ja kommentaarides.⁷

4 Ehkki siin artiklis seletatakse nii mõndagi mõistet, on soovitatav võrrelda seletusi ka poeetika üldkäsitlustes (Merilai jt 2003; Ainelo, Visnapuu 2008 [1932]) ning sissejuhatuses heebrea luulesse (Ross 1996: 7–30).

5 Bikoolonit nimetatakse mõnikord stihhoniks ja koolonit hemistihhoniks nagu klassikalises värsiõpetuses. Viimases tuntakse ka komma mõistet, mida võib vanaheebrea luules kasutada kooloni jagunemisel kaheks sisuliseks ühikuks (vrd näiteid 4, 6 ja 13 allpool).

6 Vanaheebrea luulest rääkimisel ei saa kasutada sõna *salm*, sest see on teoloogias ja kristlikus keelepruugis juba reserveeritud Piibli peatükkide nummerdatud lõikudele ehk salmidele – salminumbred on hakatud käsikirjadesse ja editsioonidesse lisama alles keskajal. Inglise keeleruumis kasutatakse stroofi kohta tihti terminit *stanza*.

7 Vt ka sissejuhatavaid märkusi (Iiobi raamat 2013: 20–21). Eesti Piibliseltsi piibliväljaanded värssideks jagunemisega ei arvesta, ka kooloneid võib olla raske tuvastada.

Enne värsi tüpologia juurde asumist on hea teha ruumi uutele tuultele vanaheebrea poeesia uurimises ning kritiseerida senist uurimist. Juba rohkem kui paar aastasada on üritatud analüüsida vanaheebrea luule värsimõõtu, järgides masoreetide ehk piiblitekstide tradeerijate aktsendisüsteemi.⁸ Kasutatud on aktsentueerivat ja alterneerivat analüüsi. Aktsentueeriva analüüsi käigus loetakse rõhulisi silpe ühe bikooloni kohta, kusjuures rõhusilpe ei saa olla rohkem kui üks sõna kohta, harvem isegi üks kahe sõna kohta. Nii on näiteks *qina* ehk itku vormis värsi puhul mõõduks tavaliselt 3+2, tarkuskirjanduses iseloomulikult jälle 3+3 (Sigmund Mowinckeli termini järgi nn *mašal'*i värsimõõt).

Näide 1. Aktsentueeriv värsimõõt Am 5,2a (Kaiser 1984: 329; vokaalipikkused erandlikult eristamata).

<i>napelá lo'-tosíp qúm</i>	On kukkunud, ei tõuse enam
<i>betulát yísra'él</i>	israeli neitsi.

Alterneerivas süsteemis arvestatakse ühe pearõhuga ning hulga kõrvalrõhkudega üle ühe silbi, sest just kahesõnalistes ühikutes kipub mõnikord ühest rõhust jääma väheks. Nii tuleb *qina* puhul tulemuseks hoopis 4+3. Ent põhiraskus on ületamata: analüüsi aluseks olevad aktsendimärgid ise pärinevad 6.–10. sajandist ning ei ole teada, mil määral või kas üldse arvestavad need Vana Testamendi kirjanemise aja meetrikaga. Optimistide kõrval on üha rohkem pessimiste (vrd Watson 1984: 88, Nissinen 1991: 45–46, Ross 1996: 13).

Et rõhkude asemel midagi siiski kokku lugeda tuleb, siis on loetud kõike muud võimalikku. Ühte meetodit võib teistest enam esile tõsta: kolomeetria, mille tõid ugaritoloogiast Vana Testamendi teadusesse Oswald Loretz ja Ingo Kottsieper 1980. aastatel (Loretz, Kottsieper 1987; Nissinen 1991: 44–72; Nõmmik 2001: 5–10). Kuna nii ugariti kui heebrea kirjad on konsonantkirjad, siis loetakse siin kokku konsonante igas koolonis. Samas jälgitakse vastava kooloni kuulumist bi- või trikoolonisse ehk koolonite omavahelist suhet ning võrreldakse viimaste tulemusi teiste bi- ja trikoolonite kolomeetriliste tulemustega.

Näide 2. *qina*-värsi Am 5,2a kolomeetria (suhe 14:10).

<i>nplh l' twsyq qwm</i>	14	On kukkunud, ei tõuse enam
<i>btwlt ys'r'l</i>	10	israeli neitsi.

Kolomeetrias loetakse füüsilised konsonandid lihtsalt kokku: üks tähemärk = üks ühik. Nii selgub, et vanaheebrea luules on teatud värsitüüpide kasutamisel valitsenud tasakaalu põhimõte, näiteks on tarkuskirjanduses konsonantide arv kooloni kohta tihti 12–15, harvem 11–16 ning kahe kooloni suhte vahe mitte rohkem kui kolm konsonanti. Ülal näitena toodud

8 Vt sissejuhatuseks: Ross 1996: 13–14 ja Seybold 2003: 102–106, 128–146.

qina puhul on teine koolon esimesest aga umbes kolmandiku jagu lühem ja konsonantide arv võib teises reas olla isegi 7–8.⁹ Kolomeetrilised kõrvalekalded sellistes poemides osutavad tihti vanema teksti hilisemale muutmisele ning harvem eriliselt esiletõstetud värsile. Erandiks on stroofide algused ja lõpud, kus näiteks teistest pikemad bikoolonid on tavalised (Watson 1984: 165, Nõmmik 2010: 89–91).

Mõtteriim ja vanaheebrea värsi põhitüübid

Vana Testamendi luuletekstide poeetika käsitlemise teeb keeruliseks tõsiasia, et need on enamasti kirjutatud pika aja jooksul ja mitme autori käega. Nooremad, kohati väga ulatuslikud täiendused ja vanema teksti sõnastuse muudatused võivad olla süüdi maailma kirjandusloos harva esinevas nähtuses, et ühes ja samas luuletuses võib peidus olla mitu struktuuri. Korralikule strukturalistile võib see olla rõõmuks, kui ta ei kalduks tihti eelistama üht struktuuri teisele. Me ei tea aga, milline struktuur on teisest olulisem – tekstikihistuse vanus ei saa siin olla määravaks. Lisaks osutub tekstikihistuste suhtelise vanuse määramine alatasa ületamatuks takistuseks. Ehk saame põhjaliku analüüsi tulemusena öelda, milline struktuur mitmest on domineerivam. Aga selge on, et sünkroonselt mõistetud teksti analüüs kirjandus-teaduslike vahenditega peab olema ettevaatlik. Toome näite poeesia vähemalt tasandilt, trikoolonite vallast: need kolmerealised värsid on Vanas Testamendis üllatavalt tihti sekundaarsed, s.t kolmas koolon on kellegi käega hiljem lisatud (Mowinckel 2012 [1957]). See aga tähendab primaarse ja sekundaarse struktuuri põimumist.

Näide 3. Bikoolon ja trikoolon (bi+monokoolon) Js 1,7.

<i>'aršakem šəmāmā</i>	Teie maa on laastatud,
<i>'arēkem šerupōt 'ēš</i>	teie linnad tulest põletatud,
<i>'admatkem lənegdəkem</i>	teie põllumaa teie ees –
<i>zārīm 'oklīm 'otāh</i>	võõrad söövad selle.
<i><ūšəmāmā kəmahpēkat zārīm></i>	<Ja laastamine on nagu võõraste häving.>

Viimases näites on algselt olnud tegemist kahe bikooloniga, millest teine on hilisema täienduse tulemusena muutunud trikooloniks. Ilma konsonante lugematagi on selge, et see lisand on teistest pikem ja tahab lisada Jeruusalemma hävingu kuulutusele üsna kontekstiväliselt, et ka linna hävitajad võõrad hävitatakse.¹⁰ Oleneb tõlkijast, kas ta eelistab interpunktsioo-

9 Vrd Nissinen 1991: 59 ja väidet, et ugariti luules jääb koolonite pikkus 8–12 konsonandi piiresse (samas, 52). Isegi veel 2. saj e.m.a, kui range värsimõõt oli üldiselt juba lõtvunud, on Ben Sira tarkuseraamatu luule kolomeetriselt tundlik, vt Jakobson 2013.

10 Kui siin ei ole algselt seisnud *zārīm* asemel *sədom* 'Soodom' (nii vastavalt tekstikriitilise väljaande BHS

niga viimast värsirida teistest monokoolonina eraldada, rõhutades vanemat struktuuri, või seda näiteks koma või semikooloni abil eelnevaga rohkem siduda, rõhutades nooremat struktuuri.

Vanaheebrea värsi ideed on algusest peale, s.t alates Robert Lowthist 18. sajandil selektatud mõtteliselt riimuvate koolonite kombinatsioonina. Nähtust nimetatakse *parallelismus membrorum*'iks ja seda süstematiseeritakse tavaliselt kolme põhitüübi – sünonüümse, antiteetilise ja sünteetilise mõtteriimi abil (Ross 1996: 11–14, Watson 1984: 114–159). Mõtteriim on maailmas laialt levinud nähtus ning hästi tuntud ka eesti regivärsis. Ent kuna vanaheebrea värss on väga mitmekesine, siis on selle süstematiseerimiseks tarvis arvestada rohkemate aspektidega kui lihtsalt mõttekordus. Lowthi klassifikatsiooni on kritiseeritud juba rohkem kui sada aastat tagasi ning katseid leida nii värsitüüpide ühisnimetajat kui ka erinevuste süsteemi on olnud väga palju (nt Collins 1978, Geller 1979, O'Connor 1997, Kugel 1981, Berlin 1985, Nõmmik 2012). Ilma vaatlemata näiteks semantilist või süntaktilist parallelismi rõhutavaid käsitlusi, on siin mõttekas hoopis võtta appi aspektiivse mõtlemise mõiste ja alustada kõige lihtsamast värsitüübist *mašal*'ist (vt Nõmmik 2009: 19–23, 2012: 402–404).

Mašal on üks väheseid heebrea nimetusi, mille saab tuletada Vanast Testamendist endast; tähendab ta võrdumit. Võrdum on võrdlemine, ühe võrdlemine teisega, ühe selgitamine teise abil. Laiemas mõttes sobivad siia alla nii vanasõnad kui ka evangeeliumites sisalduvad mõistukõned. Kitsamas mõttes on oluline kahes värsireas öeldu võrdlemine, sisuline ja hermeneutiline ruum, mis tekib kahe aspekti kõrvutiseadmisel. Kõige paremini ongi see fenomen selgitatav aspektiivse mõtlemisega, mille sõnastas esmakordselt egiptoloog Emma Brunner-Traut (1996), ent mida on varem ja hiljemgi üritatud kirjeldada,¹¹ ka eesti keeleroomis (Tulviste 1984). Aspektiivne, nn koolitamata mõtlemine ei kirjelda erinevalt perspektiivsest ehk nn koolitatud mõtlemisest tervikut süsteemselt, defineerivalt, nõnda et iga kirjeldus või definitsioon teisega kokku kõlaks. Tervikut saab kirjeldada ka selle aspektide abil, vaadeldes tervikut kord siit, kord sealt nurgast. Aspektiivne mõtlemine ei salga vaatleja enda seisukohta ja vaatenurka ega ka seda, et teisest vaatenurgast paistavad asjad teisiti. Tervikust mingi pildi saamiseks on hea võrrelda terviku aspekte; minimaalne arv aspekte, mida võrrelda saab, on kaks (Kaplinski 2004 [1972]: 141). Seega on vanaheebrea mõtteriim genuiinselt kaheosaline, kaherealine. Lihtsaimaid näiteid leiab vanasõnade hulgast, Piiblis seega Õpetussõnade raamatust.

Näide 4. *mašal*-värss Õp 27,18.

nošer tē'ēnā yo'kal piryāh

Kes hooldab viigipuud, sööb selle vilja,

wešomer 'ādonāw

ja kes teenib oma isandat, seda austatakse.

soovitusele), mis tähendaks, et Jeruusalemma hävingut võrreldaks Soodoma hävinguga nagu Js 1,9.

11 Nt usundiloolane Henri Frankfort väljendiga *multiplicity of approaches* (Frankfort 2000 [1948]: 4) või piibliteadlane Andreas Wagner multiperspektiivse mõtlemisega (Wagner 2007: 15–18).

Näite 4 võrdum annab tulemuseks arusaama tervikust, mis seisneb teo ja tagajärje seoses. Meile esitatakse kaks vaatenurka sellele seosele ehk pakutakse võimalust haarata tervikut kahe aspekti kaudu. Väärib lisada veel vaid, et kuna Vana Testamendi luule puhul on tegemist religioosse luulega, siis on siin aspektiivne mõtlemine ja väljendusviis erakordselt kohased – religioosete tõsiasjade väljendamiseks inimkeeli saab kasutada ainult võrdpilte ja metafoore, et aga võrdpildid oleksid mõistetavad, tuleb neid seada üksteise kõrvale vähemalt kaks.

Lihtsaim mõtteriim on loomulikult sünonüümne, semantilisel sisaldab toodud näide kontekstuaalselt sünonüümseid sõnu ja väljendeid: „hooldab“ / „teenib“, „viigipuu“ / „isand“, „sööb vilja“ / „austatakse“. Heebrea süntaks on mõlemas värsireas samuti sarnane, kui *yo'kal piryāh* 'sööb selle vilja' võtta kokku sõnagrupiks, mis vastab teise kooloni sõnale *yakubbad* 'seda austatakse'. Siiski tuleb sünonüümsust mõista paindlikult, sest kontekst on määrav. Rangel võttes pole toodud näite sõnapaarid samatähenduslikud; mõnikord võivad sellised sõnapaarid olla isegi antiteetilised.

Näide 5. *mašal*-värss antiteetilise sõnapaariga Õp 15,29.

<i>rāḥôq yhwh mērešā'im</i>	Kaugele jääb Jahve jumalatutest,
<i>ūtəpillat šaddiqim yišma'</i>	aga õigete palvet võtab ta kuulda.

Siin on „jumalatud“ ja „õiged“ küll antonüümid, ent kaks aspekti, mida meile kahes reas edastatakse, on ühe ja sama jumalikult õiglase terviku osad: Jumal Jahve arvestab vaid õigete inimeste palvega, jumalatud lähevad Jumalata hukka. Seega on siin tegemist *mašal*'i tüüpi värsiga, mis kasutab vastandtähendusega sõnapaari „jumalatud“ / „õiged“.¹² Mõtteriimi toetab seegi, et heebrea keeles mahutab sidesõna *wə-ū-* suurt osa eesti keele konjunktsioone, seega polnud heebrealase jaoks vahet, kas öelda rinnastavalt „ja“ või vastandavalt „aga“. Ja lõpuks on vanaheebrea luule puhul nähtud ka merismi ehk mitme aspektiga terviku väljendamise võtet mõtteriimina (Krašovec 1977: 160 [ja märkus 4], 162). Piibli alguses loob Jumal „taeva ja maa“ (*haššāmayim / hā'areš*) ehk univsumi.

Kui tahta üldistada, siis saab kõik ülejäänud, mõtteliselt mitteriimuvad värsid paigutada teise värsitüübi kategooriasse. Sellises tüübis täiendab teine värsirida esimest või arendab seda kuidagi edasi; siia alla kuuluvad tihti näited, mida on varem nimetatud sünteetilisteks, näiteks bikoolonid, milles esineb tingimuslause või põhjendus.

Näide 6. Täiendav bikoolon Ps 57,2a.

<i>ḥānnēni 'ēlohīm ḥānnēni</i>	Halasta mulle, Jumal, halasta mulle,
<i>kī bəkā ḥāsāyā napšī</i>	sest sinus otsib pelku mu hing.

12 Vrd sarnaste küsimuste käsitlusi ka seoses eesti rahvaluulega, nt Laugaste 1962; Kaplinski 2004 [1972].

Ent kõige mõistetavam on täiendav värss siirde kujul. Siirde ehk anžambmaaniga moodustab värss süntaktilise ja ilma kordusteta terviku, sisuliselt lihtlause.¹³

Näide 7. Siirdega täiendav bikoolon Js 3,14a.

<i>ywhw bəmišpəṭ yābō'</i>	Jahve tuleb kohut mõistma
<i>'im ziqnē 'ammō wəšārāw</i>	oma rahva vanemate ja juhtide üle.

Võimalikud on ka trikoloonid, nii paralleelsed ehk mõtteliselt riimuvad kui ka täiendavad, ehkki nende (eriti algupäraste ja mitte hiljem ühe kooloniga täiendatud) värsside hulk on Vanas Testamendis väike.

Näide 8. Ühest täiendavast ja ühest paralleelsest trikoloonist koosnev lõik Js 13,17–18.¹⁴

<i>hinənī mē'īr 'ālēhem 'et-mādāy</i>	Vaata mind, ässitan nende vastu meedlased,
<i>'āšer-kešep lo' yaḥšobū</i>	kes ei arvesta hõbedat
<i>wəzāhāb lo' yaḥpəšū bō</i>	ega kulda – seda nad ei taha.
<i>wəqəššətōt nə'ārīm tərūtṭašnā</i>	Siis poiste vibud lõmastatakse,
<i>ūpərī-beṭen lo' yeraḥēmū</i>	ihuvilja peale nad ei halasta,
<i>[wə]al-bānīm lo'-tāḥūs 'ənām</i>	poegadest pole neil kahju.

Teised värsitüübid ja täiendavad kujundid

Sisuliselt oleme juba tutvustanud nelja värsitüübiga, olulisim neist on *mašal* (näited 4 ja 5), lisaks täiendav bikoolon (näited 6 ja 7) ning sünonüümne ja täiendav trikoloon (näide 8). Ent mõtteriimi ja selle puudumise ning värsiridade arvu aspekti kõrval on oluline veel kolmas aspekt – kolomeetiline pikkus. Nelja käsitletud tüübi puhul on kolomeetria tasakaalus, s.t värsiread on sarnase pikkusega.¹⁵ Ent ülal näiteks toodud *qina* värss (näited 1, 2) on vaatamata kaherealisele ja sisuliselt täiendavale iseloomule (siire) tasakaalust väljas, värsiread on tuntuvalt erineva pikkusega (teine esimesest lühem, suhe 14:10). Selle tõsiasja valguses saame lisada värsitüüpide hulka veel erisuguste koolonipikkustega bi- ja trikoloonid

13 Siiret saab muidugi proosast eristada vaid siis, kui abiks on kas lisamarkerid, millega kahte värsirida eristada (nt algriim), või asuvad naabruses sarnase kolomeetrilise pikkusega *mašal*'i tüüpi värsid (vrd ka Merilai jt 2003: 51). Siinses artiklis on kasutatud siirde mõistet üldistavalt, täpsemalt vt Pöldmäe 1978: 50.

14 Kuna salmi 18 tekst ei ole päris korras, on seda muudetud vastavalt „Biblia Hebraica Stuttgartensia“ soovitudele (BHS 1990), aga rekonstruktsioon pole lõplikult kindel. Stroofi alguses seisab anakruus, sellest allpool.

15 Neljandas näites on kolomeetiline suhe 15:13, 5. näites 14:15, 6. näites 13:12, 7. näites 13:14, 8. näites 18(4+14):13:13 ja 17:14:17; viimases näites muudab üldpilti anakruus, vt allpool.

ning nende puhul omakorda sünonüümsed ja täiendavad (vrd näidet 2). Siinkohal võib näiteks tuua veel paralleelse bikooloni, mis pole kolomeetriliselt tasakaalus.

Näide 9. Tasakaalustamata paralleelne bikoolon Js 1,26a (suhe 18:12).

<i>w'sybh šptyk kbr'snh</i>	Siis tagastan su kohtunikud nagu muiste,
<i>wy'syk kbthlh</i>	ja su nõuandjad nagu alguses.

Kõike eelnevat kokku võttes saab tõdeda, et vanaheebrea värsitüüpe tuleb käsitleda nõnda, et mõõdupuuks ehk keskmeks on *mašal*-värss, sest sellele on omased kolm vanaheebrea värsi põhilist iseloomuomadust ehk aspekti: värsiridade arv kaks, mõtteriiim ehk parallelism, kolomeetriline tasakaal. Kui üks aspektidest muutub või taandub, siis on tegemist mõne teise tüübiga, näiteks kui mõtteriiimi asemele astub teistsugune sisuline seos kahe värsirea vahel (nt siire), on tulemuseks täiendav tasakaalus bikoolon, kui aga kahe värsirea asemel on kolm, on tulemuseks paralleelne tasakaalus trikoolon, kui kolomeetria on tasakaalust väljas (vahe suurem kui kolm konsonanti), siis on tulemuseks tasakaalustamata paralleelne bikoolon.¹⁶ Ehkki võib öelda, et *mašal*-värss on vanaheebrea luules omamoodi arhetüüp ja väga levinud, tuleb piibliluulet analüüsidest muidugi tähele panna, et eri ajastustel ning eri žanrites on eelistatud erisuguseid värsitüüpe. Nii kuulub *mašal* genuiinselt tarkuskirjanduse žanrite juurde, samal ajal kui prohvetikirjandus on äärmiselt mitmekesine, tõestades siiski ka tõsiasja, et mida hilisem ajastu, seda vähem pöörasid autorid tähelepanu tasakaalustatud poesiale (vrd Freedman 1980: 9; Nissinen 1991: 63).

Eelnevast võis juba aimata, et vanaheebrea värss on veelgi mitmekesisem nähtus. Tõepoolest saab astuda täppistasandile, kui märgata mitut poeetilist lisavõtet. Näites 8 esines *anakruus* – lühike, aga retooriliselt kaalukas sõna või sõnapaar värsi alguses, mis võib venitada värsirida tahtlikult pikemaks ning märkida mõnevärsilise stroofi algust.¹⁷ Tüüpiliste anakruuside hulka kuuluvad *hinnê* 'näe', *kî* 'jah, sest', *wə'attâ* 'aga nüüd'. Teine iseloomulik stiilivõte on *ellips*, mille kasutamise tulemuseks on elliptiline värss (Ross 1996: 14). Mõtteliselt riimuvas värsis valitseb sellisel juhul mõni esimese kooloni sõna, tavaliselt alus või öeldis, ka kogu teist koolonit. Ülaltoodud näites 9 on selliseks sõnaks *wə'ašîbâ* 'siis tagastan', ilma milleta poleks teise värsirea sisu mõistetav. Kolmandaks tüüpiliseks stiilivõtteks on *kiasm* ehk pööratud sõnajärjega parallelism (Ross 1996: 13, Watson 1984: 124, Merilai jt 2003: 51). See tähendab, et kui mõtteriiimis on kasutusel mitu sõnapaari, siis nende järjekord naaberkoolonites võib olla pööratud, näiteks alus ja öeldis vahetavad kohad. Näites 5 ülal on mõtteriiimi moodustav sõna- ehk süntaktilise ühiku paar

16 Süstemaatilist ülevaadet koos skeemiga vt Nõmmik 2012.

17 Ehkki mõiste on laenatud vanakreeka poeetikast (Watson 1984: 110–111; vrd Ainelo, Visnapuu 2008 [1932]: 127), ei mõeldaks vanaheebrea luule puhul ühesilbilist rõhuta sõna kooloni alul.

mērešā'im 'jumalatutest' ning *ūtēpillat šaddiqim* 'ja õigete palve' üksteise suhtes risti, kogu värssi süntaks on seega väljendatav valemiga AB / B'A'. Iseenesestki mõista võivad need tunnused ka kombineeruda, näiteks saab olla elliptiline värss ka kiastiline ning selle alguses võib esineda anakruus.

Kõlamängud

Vanaheebrea luule on erakordselt rikas kõlamängude poolest. Nagu eesti regivärsiki on eriti algriiim ehk alliteratsioon nii tavaline, et seda võiks kaaluda lisaks värsitüüpide kolmele põhikarakteristikule isegi neljanda põhitunnusena. Tegelikult ei ole võimalik uurimise praeguse seis juures väita, et algriiim mahuks kuidagi tüüpide süsteemi, küll aga saab tema esinemissageduse ja -viisi alusel teha olulisi järeldusi luuletuse žanri, suhtelise kirjutamisaja või sisu kohta. Algriiim tähendab sõnaalguste häälikulist kooskõla, kusjuures see võib esineda horisontaalselt ühe värsirea sees või vertikaalselt, läbi mitme värsirea (Ross 1996: 14; Watson 1984: 196, 225 jj; Alonso Schökel 1988: 22–23). Et heebrea keeles algavad sõnad alati kaashäälikuga, on algriiim kindlalt konsonantne. See iseloomustab ka tuntud piiblisalme, näiteks Jeruusalemma kohta.

Näide 10. *k*-, *b*- ja *n*-algriiim kahest bikoolonist koosnevas stroofis Js 1,8.¹⁸

<i>wənoṯrā bat-šiyyōn</i>	Ja Siioni tütar on üle jäänud,
<i>kəsuḱkā bəkārem</i>	nagu lehtonn viinamäele,
<i>kimlūnā bəmiqšā</i>	nagu öömaja kurgipõllule,
<i>kə'ir nəšōrā</i>	nagu ümber piiratud linn.

Selles näites esineb *k*-algriiim kolm korda kooloni alguses prokliitilise eessõna *kə*- 'nagu' kujul ning ühel juhul teises koolonis põhisõna *kerem* alguses. Sama algriiim kannab kogu teist koolonit, mis on sellesama märksõna „viinamägi“ tõttu võrdpildi kandev element (vrd kuulsat viinamäelaulu Js 5,1–7). Ehkki ka *b*-algriiim esineb kolmes koolonis, on see *k*-algriiimi suhtes nihkes ja tõestab veel kord, et algriiimi ei saa taandada grammatiliste elementide kordumisele, sest eessõna *bə*- kõrval haarab fenomen ka nimisõna *bat* 'tütar'. Kogu stroofi seob ühtsemaks veel *n*-algriiim esimese sõna ja viimase sõna alguses. Toodud näitest selgub, et algriiimi puhul tuleb jälgida nii põhisõna esimest konsonanti kui ka sõna ette liituvat eessõna konsonanti.

Et siinses artiklis toodud näited pärinevad enamasti Jesaja raamatust, siis väärub nime-tamist, et kõlamäng on iseloomulik eriti prohvetikirjandusele, sest see on tihti seotud suulise, retooriliselt väljakutsuva kuulutamiskultuuriga. Seega on loomulik, et väga drastiliste võrdpil-

¹⁸ Väiksemate tekstikriitiliste muudatuste kohta vt BHS-i aparati.

tide kõrval kasutatakse tavalisest rohkem kõlariimi. See kehtib ka kesk- ja lõppriimi kohta. Neid kahte esineb tavaliselt algriimist tunduvalt vähem, aga prohvetikirjanduses võib pilt olla teistsugune. Keskriim ehk assonants on vanaheebrea luules üles ehitatud täishäälikutele, sest just need domineerivad sõnade keskosas, erinevalt alati alguses seisvast kaashäälikust. Mõnikord on legendaarsest prohvetikuulutusest kauaks suuliselt püsima jäänud lendfraasid lülitatud hiljem loodud värsside koosseisu, Jesaja raamatus on sellest märke.

Näide 11. o-keskriim elliptilises paralleelses bikoolonis Js 1,4aa.

<i>hóy góy ḥoṭē'</i>	Häda patustajale rahvale,
<i>'am kebed 'āwon</i>	ülekohtust raskele rahvale!

Esimene värsirida on o-häälikuta mõeldamatu ning seda rõhutab ka bikooloni viimane vokaal.¹⁹ Lõppriim on ehk kõige haruldasem kõlakujund (Ross 1996: 15, Watson 1984: 229 jj, Alonso Schökel 1988: 23), ent siingi tuleb meelde tuletada prohvetikirjanduse erilisust. Ülaltoodud näites 10 lõpetab ä-häälik viit sõna üheksast. Ehkki kõik need juhtumid on seotud grammatilise naissoo tunnusega, on sellest haaratud nii nimi- kui tegusõnad. Niisiis on lõppriim näites 10 taotluslik, mitte juhuslik.

Lisaks tekitati vanaheebrea luules palju kõlakujundeid sõnamänguga. Lihtsamad näited on sõnakorduste vallast (Watson 1984: 275 jj, Alonso Schökel 1988: 29).

Näide 12. Sõnamäng ja häälikukordused kahest bikoolonist koosnevas stroofis Js 24,4–5a.²⁰

<i>'oblā nābēlā hā'āreṣ</i>	Kuivab, nārbub maa,
<i>'umlal nābēlā tēbēl</i>	nārtsib, nārbub maismaa;
<i>'uməlālū mērôm 'am-hā'āreṣ</i>	nārtsivad rahva ülikud maal,
<i>wəhā'āreṣ ḥonpā taḥat yošbēhā</i>	maa on rüvetatud selle elanike all.

Kaks verbi *nbl*, siin 'nārbuma', ja *'ml* ühes heebrea keeles väga harva esinevas tuletatud tüves (pulali tüves) 'nārtsima' korduvad kumbki kaks korda. Kolmas verb *'bl*, siin 'kuivama', alustab stroofi küll üksi, ent leiab vaste samast sõnajuurest tuletatud sõnas *tēbēl*, tegelikult

19 Kõrvalmärkusena olgu lisatud, et ühel Tartus peetud võrdleva poetoloogia seminaril jäi kõlama kahtlus, et o-häälikust valitsetud fraasid võivad olla tavalisest rohkem seotud numinoosse ehk deemonliku või lihtsalt negatiivse sisuga, ning seda mitte ainult vanaheebrea keeleruumis, vaid laiemaltki.

20 Väiksemate tekstikriitiliste muudatuste kohta vt BHS-i aparati. Võrreldes salminumbritega 4 ja 5 tuleb kooloneid ümber korraldada (4b/5a, Beuken 2007: 315). Teise bikooloni kiasmi („maa“) väljatoomiseks ei järgi tõlge *constructus*-ühendit lõpuni.

'kuiva maa ketas'. Sõna „maa“ determineeritud kujul kordub kolm korda ning on teises bikoolonis isegi osa kiasmist.

Piisavalt tihti esineb vanaheebrea luules juurekordust lähestikku asetsevates sõnades (Watson 1984: 239–240)²¹, nagu see sünnib väljendis *mēhamtīr 'ālāw māṭār* 'vihma sadamast ta peale' (juur *mtr* tegu- ja nimisõnana Js 5,6bβ). Efektselt võib kasutada paronomaasiat ehk asetada samakõlalised eri tähendusega sõnad lähestikku.

Näide 13. Paronomaasiaga elliptiline *mašal*-värss Js 5,7b.

wayeqaw ləmišpāṭ wəhinnē mišpāḥ Ta ootas õiglust, aga näe: vägivald!

lišədāqā wəhinnē šə'āqā õigust, aga näe: hädakisa!

Mõne termini või väljendi rõhutamiseks on võimalik kahekordistada konsonante või kasutada samu konsonante lähestikku, milleks heebrea keele grammatika pakub ohtralt võimalusi: näiteks lauses *wə'al-miqrā'ehā 'ānān yōmām* 'ja ta koguduse kohal pilv iga päev' (Js 4,5aβ). Ette tuleb ka lähestikku asetsevates sõnades sarnaste konsonantide vahetust ehk metateesi: nii näiteks *qaḥ-lakā gillāyōn gādōl* 'võta endale tahvel suur' (Js 8,1bα)²².

Värsist stroofini ehk kuidas panna kokku luuletus?

Senise ülevaatega õppisime tundma mosaiigikive, millest vanaheebrea poeedid ehitasid värsikette ehk stroofe ning stroofidest poeeme. Selge on nüüd, et mosaiigikivideks on tavaliselt bikoolonid, mõnikord ka trikoolonid. Need omakorda on juba koostatud vastavalt mõtte-riimi või siirde vms põhimõttele, kasutades ka kõla- ja muid kujundeid. Mõnest näitest ülal (nr 3, 8, 10, 12) kiirgus aga juba tendents ühendada kaks värssi kokku ühtseks sisuliseks tervikuks. Tõepoolest liideti omal ajal kahte bikoolonit ja harvem trikoolonit kokku selge mõnuga, juhtus ka kolmest värsist koosnevat stroofe. Mõnikord on räägitud tetrakoolonist ehk neljarealisest värsist, aga sellele tuleb vastu vaielda – bikoolon on nii mõõtuandev, et normaalne kirjatundja lihtsalt pidi tajuma nelja rida kahe bikoolonina, isegi kui näiteks sõnakordus esimeses ja neljandas koolonis raamib stroofi (vrd Nissinen 1991: 67–69). Selleks et mõista, miks bikoolon koos seda rõhutavate sõnapaaride, algriimi, anakruusi, kiasmi vms-ga on nii kandev nähtus, tuleb mõelda esmalt luule suulisele lausumisele – see nõuab teatud rõhuasetusi, teatavat rütmi, pause. Nagu ülal nimetatud, teame rõhkudest vanaheebrea luules väga vähe, küll aga võib bikoolonit toetavatest elementidest aimata pauside pidamise kohta suulises ettekandes – kindlasti oli see nii enne anakruusi, aga ka enne algriimi, seoses oluliste sõnapaaridega, teatud sisseharjutatud koolonipikkusega – väga tõenäoliselt oli väike

21 Mõnikord on seda nimetatud annominatsiooniks, vt Ainelu, Visnapuu 2008 [1932]: 77.

22 Juhul kui ei tehta tekstikriitilist parandust, vt BHS-i aparati.

paus vajalik iga kooloni ja veelgi rohkem bikooloni järel. Luule deklameerimise elav kultuur kajastub ka selles, et vanade aegade lugejate jaoks ei olnud probleem tekstide spetsiifiline kirjutamise viis. Nimelt kirjutati muiste tekste enamasti *scriptio continua*'na ehk ilma kooloneid eristamata, mõnikord isegi sõnu eristamata.²³ Kirjavahemärke ei tundnud vanaheebrea kiri niikuinii, ka vokaalimärgid on piiblitekstidesse lisatud alles keskajaks. See aga tähendab, et sellist lõputut täherida suutsid lugeda kuulajale arusaadavalt ainult professionaalid. Need olid aga treenitud esiteks lähtuma teatud loomulikust värsirea ja värsi pikkusest – seepärast ongi teatud piiresse jääv kolomeetriline tasakaal alatasa mõõtuandev. Lisaks aitasid aga algriim ning sünonüümide või antonüümide paarid kergelt koolonite ja bikoolonite piire määrata. Stroofide algust aitas tihti märgata anakruus. Võimalik, et värsiridade füüsiline eristamine ehk veergu paigutamine saigi alguse sellest, et hilisemate aegade kirjutajad astusid suure sammu vabavärsi suunas ning tuntud luulemarkerid kadusid – ainus võimalus luulepilti veel säilitada oli hakata kirjutama värsse ridadena.

Aga lisaks oli võimalik liita stroofe pikemateks ühikuteks, mistõttu mõne pikema poemi puhul on hea võtta appi *alastroofi* mõiste. Poem võib seega jaguneda stroofideks ning need omakorda harilikult kaheks *alastroofiks*, kumbki harilikult kaheks bikooloniks. Tarkuskirjanduses on see olnud väga tavaline (Nõmmik 2010: 85–158), aga mujalgi tunneb selliseid ühikuid kerge vaevaga ära, ehkki variatsioone on rohkem.

Kui aga küsimus on juba terves poemis, siis tuleb võtta appi veel hulk abivahendeid. Poem algas vanaheebrea luules tavaliselt *teesiga*. See vormistati kas avabikoolonis või kahes, tihti retoorilise küsimusena. Ülaltoodud näites 11 on tegemist poemi avalausega ja teema on sõnastatud prohvetikirjandusele kohaselt hädahüüuna (sõna *hōy* 'häda!' on retooriliselt kaalukas ja ilmselt isegi anakruus). Näites 6 on tegemist aga Psalmi 57 avavärsiga ning iseloomulikul kombel on see pöördumine ja palve, kasutades imperatiivi.

Lisaks sarnase pikkusega stroofidele ning regulaarselt esinevatele anakruusidele on kogu poemi jaoks olulised *võtmesõnad*, mis võivad ühendada naabervärsse, stroofe ja näiteks ka raamida kogu poemi (Watson 1984: 287 jj). Võimalik on lausa *inklusiioon* ehk ümbrikstruktuur, millega tekitatakse mitmest võtmesõnast üksteise sisse mitu raami (Ross 1996: 15, Watson 1984: 282 jj). Võtmesõna näiteks sobib meiegi näidetes (nr 10) esinenud sõna *kerem* 'viinamägi', õigupoolest 'veiniistandus', mida Jesaja raamatu algupooles kohtab väga tihti. Veel on vanaheebrea luulele omane poeetiline *puänd*, mis tähendab mingisugust stilistilist kõrvalekallet värsi, *alastroofi*, stroofi või poemi viimases reas. Puändiks võib olla kolomeetriliselt pikem koolon, trikoolon bikoolonite rea lõpetuseks, kiastiline värss tavaliste süntaktiliselt paralleelsete värsside lõpetuseks, rea tegevusnimede lõpetuseks imperfekti vorm jne. Näites 12 ülal algavad kolm

23 Vanimate, Surnumere äärest leitud piiblikäsikirjade hulgas 2. saj-st e.m.a kuni 1. saj m.a.j on enamik veel *scriptio continua* kujul, ehkki esineb juba ka stihhomeetrilisi, koolonhaaval kirjutatud tekste.

esimest koolonit stroofis kõrisulghäälikuga, neljas aga sidesõnaga *wə-* (vrd ka näidet 3); näites 11 esineb *o*-assonants veel korra erandlikult viimases sõnas.

Sisuliselt on aga luuletustel alati olnud mingi funktsioon, näiteks on prohvetid kuulutanud kohe saabuvat häda või millalgi tulevat õnneaega, targad võisid õpetada või manitseda, palvetajad võisid Jumalat ülistada või talle kaevata ja teda paluda. Kõnena või luuletusena kasutati mitut ülesehituse elementi ja sünteesiti need vastavalt vajadusele tervikuks. Tekkisid süüdistuskõned, õpetuskõned, hümnid, kaebelaulud jne, millel kõigil oli rohkem või vähem kindlaskujunenud sisuline struktuur. Näiteks õpetus- või manitsuskõnes, nagu neid esineb liobi raamatus, saab eristada manitsust ja õpetust, mis omakorda jagunevad kõnetusteks, põhjendusteks, teesiks jne (vrd liobi raamat 2013: 20–21, 143–145 jne). Nii võibki tekstide alguses lisaks teesile kohata tihti *kõnetust* või pöördumist adreassaadi poole. Selline kõnetus on olemas ülal näites 6, adreasaat Jumal on otse nimetatud. Mitmes žanris kasutatakse *põhjust*, mis tüüpiliselt algab sõnaga *kî 'sest'* ja võib hõlmata mitut stroofi järjest.

Põhjendamise juurde käib see, mis teeb luulest kõige rohkem luule, nimelt pildikeel. Alatihti tuleb ette, et poeemi alguses esitatud teesi ei hakatagi otse ja selgelt põhjendama, vaid minnakse üle rea võrdpiltide juurde, mis peavad teesi illustreerima ja süvendama. Muistse Iisraeli professionaalset kõnepidajat ja luuletajat võis ära tunda mitte sellest, et ta oskas oma teese argumenteerida ja defineerida, vaid sellest, kui osav oli ta pildikeele kasutamisel. Prohvetikirjandusele on näiteks iseloomulikud väga drastilised võrdpildid. Jumaliku sõnumi vahendamisel polnud oluline mitte vastamine miks-küsimusele, vaid see, et hoiatus ja manitsus jõuaks kindlasti adressaadini. Lisaks kujundlikele tegudele tuli kasutada väljakutsuvat pildikeelt.

Näide 14. Siirdena vormistatud *qina*-bikoolon Js 1,21a.

<i>'ékā haytā lazōnā</i>	Kuidas sai hooraks
<i>qiryā ne'ēmānā</i>	ustav linn?

Kuna linna all mõeldakse Jeruusalemma ning tegemist on süüdistusega Jeruusalemma elanikele (Js 1,21–23), on pikematagi selge, et hoora kujundiga peetakse silmas linna ehk linnaelanike allakäiku. Aga võrdpilt haakub kuulutuse sisuga veel selle poolest, et sõna *qiryā* 'linn' on heebrea keeles naissoost. Ja lisaks on metafoori juured sügaval Vana Lähis-Ida usundiloos, mis tähendab, et igal linnal oli oma jumalus, enamasti jumalanna, kelle kaitsjafunktsioon on siin paradoksaalselt pööratud hooruseks. Erinevalt vanaheebreakeelsete tekstide elava esituse kuulajatest peame meie tänapäeval nägema hulga vaeva eri tekstide võrdlemise ja vana-aja eluolu tundmaõppimisega, et seda rikkalikku pildikeelt mõista.

Poeemi analüüsi näide: Jesaja 24,6–13

Vaatleme järgnevas ühte poeemi peaaegu terviklikult (selle sissejuhatuseks tuleb lugeda ülalt näidet 12). Poeem pärineb nn Jesaja apokalüpsisest, lõpuajalikult meelestatud poeemi-

seeriast peatükkides 24–27, mis ei pärine mitte prohvet Jesaja suust 8. sajandist e.m.a, vaid hoopis hilisemate kirjutajate sulest, kes elasid 4. sajandil e.m.a ja hiljem. Ka valitud tekst ei ole kirjutatud ühe autori sulega, vaid vähemalt kahe, sest kaks trikoolonit salmides 8 ja 11 võivad olla hiljem lisatud. Aga esmalt tekst ise.

Näide 15. Poeem Js 24,6–13.²⁴

6a	<i>'al-kēn 'ālā 'oklā 'ereṣ wayye'šəmū yošbē bāh</i>	Seepärast neelab needus maa, et süüdi jäid elanikud se's;
6b	<i>'al-kēn ḥārū yošbē 'ereṣ waniš'ar 'ēnōš miz'ār</i>	seepärast kaovad maa elanikud, jäab üle inimesi vaid pisut.
7a	<i>'ābal tīrōš 'umləlā-gāpen</i>	Kuivab veinivirre, närtsib viinapuu,
7b	<i>ne'enḥū kol-šimḥē-lēb</i>	oigavad kõik südameilt rõõmsad –
8a	<i>šābat māsōš tupīm</i>	lõppeb trummide ilu,
8b	<i>ḥadal šə'ōn 'allīzīm</i>	vaibub ülemeelikute lärm,
8c	<i>šābat māsōš kinnōr</i>	lõppeb kandle ilu –
9a	<i>baššīr lo' yištū-yāyin</i>	lauldes ei joo nad veini,
9b	<i>yēmar šəkār ləšotāw</i>	kibe on märjukes joojaile.
10a	<i>nišbərə qiryat-tohū</i>	Murtud on tühi linnus,
10b	<i>suggar kol-bayit mibbō'</i>	suletud kõik majad, usteta –
11a	<i>šəwāḥā 'al-hayyayin baḥūšōt</i>	kisa on veini pärast tänavail,
11b	<i>'āberā kol-šimḥā</i>	möödunud kõik rõõm,
11c	<i>gālā māsōš ḥā'areṣ</i>	lahkunud maa ilu –
12a	<i>niš'ar bā'īr šammā</i>	jäab üle linna õõn,
12b	<i>ūšə'īyyā yukkat-šā'ar</i>	lage on purustatud värav.
13a	<i>kī kō yihyē beqereb ḥā'areṣ batōk ḥā'ammīm</i>	Jah! Nõnda juhtub kesk maad, rahvaste seas:

24 Salmis 11 on tehtud tekstikriitiline muudatus, sest tegusõna *'rb* 'õhtusse jõudma' ei ole ilmselt õige, asendatud tegusõnaga *'br* 'mööduma'.

13b *kənoqep zayit kə'öləlot*
'im-kālā bāšīr

nagu õlipuu kloppimine, nagu järelkoristus,
kui läbi on lõikus.

Poeem koosneb praegusel kujul neljast stroofist, millest kahe keskmise keskel asuvad erandlikult trikoolonid. Üldine stroofiline pilt on seega sümmeetriline, aga kui lugeda trikoolonid sekundaarseteks, jäävad järele ainult vanema tekstikihistuse bikoolonid, mis sisuliselt kannatavad lugeda ilma trikooloniteta ning mida on võimalik grupeerida kaheks kahest kahevärsilisest alastroofist koosnevaks stroofiks.

Sealjuures raamivad salmid 6 ja 13 keskmisi stroofe silmatorkavalt: esimene värsipaar püstitab teesi maa ja selle elanike hävingu kohta ning põhjendab seda viimaste süüga (kasutades üht täiendavat ja üht mõtteliselt riimuvat värssi); viimane värsipaar kinnitab kokkuvõtvalt, et needsamad elanikud kaovad teiste rahvaste keskelt ning järele jäävad vaid riismed (kasutades kahte täiendavat värssi). Stilistiliselt tõusevad need värsipaarid esile anakruuside, algriimi ja sõnakordustega: salmis 6 alustab mõlemat värssi anakruus *'al-kēn* 'seepärast', eriti esimene koolon, aga ka teised on kokku sõlmitud '-algriimiga, ning mitut rida ühendab kordus sõnade *'ereš* 'maa' ja *yošbīm* 'elanikud' abil (vrd ka näidet 12 ülal); salmis 13 annab tooni esmalt anakruus *kī* 'jah!' ning sellest tuletatud *k*-algriim kolmes koolonis; sõna *'ereš* 'maa', siin determineeritult, viitab selgelt tagasi salmile 6. Sellest, et salm 13 tahab poemi lõpetada, annab tunnistust puánt *qīna*-värsi struktuuri kujul (kolomeetriline suhe 16:9 ja 13:9), sest mujal poemis on kolomeetria enamasti tasakaalus, isegi nii, et domineerib *mašal*-värss.²⁵

Kui avavärsipaar püstitas teema, siis sünonüümsete bikoolonite paar salmides 7 ja 9 mängib veinise pillerkaari järsu lõpuga, mis peaks illustreerima maa elanike saatust. Poemile eelnevatest salmidest (vt näidet 12) võetakse üle tegusõnad *'bī* 'kuivama' ja *'mī* pulali tüves 'närtsima' ning kantakse üle veinile ja viinapuule. Need sümboliseerivad omakorda külluse lõppu: rõõm lõppeb oigamisega, laul veini otsasaamisega, magus maitse kibedusega. Oma poeetilist võimekust demonstreerib autor veini kohta kolme sünonüümi kasutamisega. Vahele lisatud mõtteriimiga trikoolon arendab edasi peo lõpu motiivi, moodustades stiilse, inklusiooniga värsi.

Algne mõtteliselt riimuvate värsside paar salmides 10 ja 12 maalib pildi tühjaks jäänud linnast ühes elutu väravaauguga. Jällegi kasutab autor rida sünonüümseid sõnu, nii linna kui ka tühjaksjäämise tähistamiseks. Tähelepanuväärne on *tohū* 'tühi', mis on eesti lugejale hästi tuttav sõnast *tohuvaobu* 'tühi ja paljas' – väljend on otselaen piibliheebrea keelest, täpsemalt Genesisi (1. Moosese raamatu) algusest, 1,2. See kaalukas sõna peab meelde tuletama

25 Salmides 6–12 esinevate värsside kolomeetriline suhe on selline: 14:12, 14:13, 16:13, 11:13:11, 13:11, 12:12, 16:10:11, 11:11. Seega on vaid trikoolon (salm 11) tasakaalust väljas, aga see sobiks jälle hilisema täiendaja teistsuguse käekirjaga.

kaost enne maailma loomist: nõnda kaugele on siinse linna häving jõudnud. Eelnevaga klapih prohveteite hädakuulutuste tüüpsõna *šammâ* 'õõv'. Salmidest 7 ja 9 võetakse üle kõlamäng häälikutega *n* (vrd 7b, 10a, 12a) ja *š* (vrd 9a.b, 10a, 12a.b – viimane värss on üles ehitatud š-algriimile); silma torkab ka sõna *kāl* 'kõik' (kujul *kol*) sümmeetriline paigutus kahe stroofi teises koolonis. Hilisem mõtteriiemiga trikooloni (salm 11) lisaja hakkab kinni tegevuspaigast, sest kasutab märksõna „tänavad“, ning ehitab ka silla eelmisesse stroofi märksõnadega „rõõm“ ja „ilu“, ent samas jätkab oma erihuvi seoses peo lõppemisega, mis nüüd on suubunud hädakisasse.

Nagu öeldud, lõpetab viimane värsipaar, salm 13, poeemi meisterlikult, viidates tagasi algusesse sõnaga „maa“. Sisuliselt arendab poeemi lõpp aga edasi märksõnaga *miz'ār* 'pisut' väljendatut salmis 6, sest kõneka põllumajandusliku metafoorikaga öeldakse, et mõned viimased oliivid ja mahapudenenuvad viljapead on nagu need mõned inimesed, kes sellest õnnetusest eluga pääsevad.

Piibli tekstide tõlgendamine ei ole selle artikli teemaks, aga selge on, et poeetika juurest on vaid pool sammu sisu mõistmiseni. Pill tuleb pika ilu peale – selline allitereeruv vanasõna tuleb ometi pähe, kui Js 24 ridu silme eest läbi lasta. Nagu näha, võib lihtsat tõsiasja veelgi keerukamalt, aga ka sugestiivsemalt väljendada. Selleks luule ongi. Elagu luule!

Kirjandus

Ainelo, Jaan, Henrik Visnapuu 2008 [1932]. Poeeetika põhijooni. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Alonso Schökel, Luis 1988. A Manual of Hebrew Poetics. (Subsidia biblica, 11). Roma: Editrice Pontificio Instituto Biblico.

Alter, Robert 2011 [1985]. The Art of Biblical Poetry. Revised and updated ed., with new preface. New York: Basic Books.

Annus, Amar 2005. Baali eepos. Ugariti „Koit ja Hämarik“. – Muinasaja kirjanduse antoloogia. Koost A. Annus. Tallinn: Varrak, lk 239–254, 260–263.

Berlin, Adele 1985. The Dynamics of Biblical Parallelism. Bloomington–Indianapolis: Indiana University Press.

Beuken, Willem A. M. 2007. Jesaja 13–27. (Herders Theologischer Kommentar zum Alten Testament). Freiburg etc.: Herder.

BHS 1990 = Biblia Hebraica Stuttgartensia. Editio funditus renovata. Eds. K. Elliger, W. Rudolph. Vierte, verbesserte Auflage. Stuttgart 1990: Deutsche Bibelgesellschaft.

Brunner-Traut, Emma 1996. Frühformen des Erkennens. Aspekte im Alten Ägypten. 3. Auflage. (WB-Forum, 104). Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Collins, Terence 1978. Line-Forms in Hebrew Poetry. A grammatical approach to the stylistic study of the Hebrew Prophets. (Studia Pohl: Series maior, 7). Rome: Biblical Institute Press.

Dobbs-Allsopp, F. W. 2015. On Biblical Poetry. Oxford: Oxford University Press.

Frankfort, Henri 2000 [1948]. Ancient Egyptian Religion. An Interpretation. Mineola, New York: Dover.

- Freedman, David Noel** 1980. Pottery, Poetry, and Prophecy. – Pottery, Poetry, and Prophecy. Studies in Early Hebrew Poetry. Ed. D. N. Freedman. Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns, pp. 1–22.
- Geller, Stephen A.** 1979. Parallelism in Early Biblical Poetry. (Harvard Semitic Monographs, 20). Missoula, Montana: Scholars Press.
- Grossberg, Daniel** 1989. Centripetal and Centrifugal Structures in Biblical Poetry. (SBL Monograph Series, 39). Atlanta: Scholars Press.
- Heltzer, Michael** 2005. Kereti eepos. – Muinasaja kirjanduse antoloogia. Koost A. Annus. Tallinn: Varrak, lk 255–259.
- ioibi raamat 2013 = ioibi raamat. Tõlkinud ja kommenteerinud Urmas Nõmmik. (Piibel kontekstis, 1). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2013.
- Jakobson, Jonas** 2013. Refleksioon kui vahend ja lahendus Jeesus Siiraki tarkuseraamatus. – Usuteaduslik Ajakiri, nr 2/65, lk 3–21.
- Kaiser, Otto** 1984. Einleitung in das Alte Testament. Eine Einführung in ihre Ergebnisse und Probleme. 5., grundlegend überarbeitete Auflage. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus.
- Kaplinski, Jaan** 2004 [1972]. Parallelismist lingvisti pilguga. – Kõik on ime. (Eesti mõttelugu, 55). Tartu: Ilmamaa, lk 125–146.
- Krašovec, Jože** 1977. Der Merismus im Biblisch-Hebräischen und Nordwestsemitischen. (Biblica et Orientalia, 33). Rome: Biblical Institute Press.
- Kugel, James L.** 1981. The Idea of Biblical Poetry. Parallelism and Its History. New Haven–London: Yale University Press.
- Kuusk, Külliki** 2014. Rahvalaulikust mentaliteedist Uku Masingu 1930. aastate luules. Parallelism poeetilise keele ja enesetaju kujundajana. – Regilaulu kohanemine ja kohandajad. Koost J. Oras, A. Kalkun. (Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused // *Commentationes Archivi Traditionum Popularium Estoniae*, 31). Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, lk 137–169.
- Laugaste, Eduard** 1962. Eesti regivärsi struktuuriküsimusi. – Töid filoloogialt // *Trudy po filologii* I. (Tartu Riikliku Ülikooli toimetised, 117), lk 15–68.
- Loretz, Oswald** 1979. Die Psalmen. Teil II. Beitrag der Ugarit-Texte zum Verständnis von Kolometrie und Textologie der Psalmen. Psalm 90–150. (Alter Orient und Altes Testament, 207/2). Kevelaer: Butzon & Bercker, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener.
- Loretz, Oswald** 2002. Psalmstudien. Kolometrie, Strophik und Theologie ausgewählter Psalmen. (Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft, 309). Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Loretz, Oswald, Ingo Kottsieper** 1987. Colometry in Ugaritic and Biblical Poetry. Introduction, Illustrations and Topical Bibliography. (Ugaritisch-biblische Literatur, 5). Altenberge: CIS-Verlag.
- Merilai, Arne, Anneli Saro, Epp Annus** 2003. Poeetika. Gümnaasiumiõpik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Mowinckel, Sigmund** 2012 [1957]. Real and Apparent Tricola in Hebrew Psalm Poetry. Oregon: Wipf & Stock.
- Nissinen, Martti** 1991. Prophetie, Redaktion und Fortschreibung im Hoseabuch. Studien zum Werdegang eines Prophetenbuches im Lichte von Hos 4 und 11. (Alter Orient und Altes Testament, 231). Kevelaer: Butzon & Bercker; Neukirchen-Vluyn: Neukirchener.

Nõmmik, Urmas 2001. Õiglusredaktsioonidest Psalmiraamatus: sissejuhatusesk ühele Christoph Levini hüpoteesile. – Usuteaduslik Ajakiri, nr 1/48, lk 3–21.

Nõmmik, Urmas 2007. Beobachtungen zur alttestamentlichen Weisheitsliteratur auf Grund der poetologischen Analyse (Kolometrie). – Studien zu Ritual und Sozialgeschichte im Alten Orient. // Studies on Ritual and Society in the Ancient Near East. Tartuer Symposia 1998–2004. Hg. T. R. Kämmerer. (Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft, 374). Berlin, New York: Walter de Gruyter, S. 227–240.

Nõmmik, Urmas 2009. Vana Testamendi mõistmise eeldusi. – Minu Issand ja minu Jumal! Pühendusteos Dr. theol. Toomas Pauli 70 sünnipäevaks. Koost J. Lahe, T. Pädam. (EELK Usuteaduse Instituudi toimetised, 20). Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut, lk 13–24.

Nõmmik, Urmas 2010. Die Freundesreden des ursprünglichen Hiobdialogs. Eine form- und traditions geschichtliche Studie. (Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft, 410). Berlin, New York: Walter de Gruyter.

Nõmmik, Urmas 2012. The Idea of Ancient Hebrew Verse. – Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft, Nr. 124, S. 400–408.

O'Connor, M. 1997. Hebrew Verse Structure. Winona Lake, Ind.: Eisenbrauns.

Põldmäe, Jaak 1978. Eesti värsiõpetus. Monograafia. Tallinn: Eesti Raamat.

Ross, Kristiina 1996. Uni Jeruusalemmas. Valik heebrea luulet. Tallinn: Aviv, Hortus Litterarum.

Seybold, Klaus 2003. Poetik der Psalmen. (Poetologische Studien zum Alten Testament, 1). Stuttgart: W. Kohlhammer.

Tulviste, Peeter 1984. Mõtlemise muutumisest ajaloos. (Mosaiik, 37). Tallinn: Valgus.

Wagner, Andreas 2007. Der Parallelismus membrorum zwischen poetischer Form und Denkfigur. – Parallelismus membrorum. Hg. A. Wagner. (Orbis Biblicus et Orientalis, 224). Fribourg: Academic Press; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, S. 1–26.

Watson, Wilfred G. E. 1984. Classical Hebrew Poetry. A Guide to its Techniques. (Journal for the Study of the Old Testament, Supplement Series, 26). Sheffield: JSOT Press.

Urmas Nõmmik – teoloogiadoktor, Tartu Ülikooli Vana Testamendi ja semitistika dotsent. Peamised uurimisalad: Vana Testamendi poeetika, tarkuskirjandus, psalmikirjandus, liobi raamat, Iisraeli usundilugu, Genesis.

E-post: [urmas.nomik\[at\]ut.ee](mailto:urmas.nomik[at]ut.ee)

Ancient Hebrew Poetry: An Introduction to Its Poetology*Urmas Nõmmik*

keywords: ancient Hebrew poetry, biblical literature, poetology, parallelism, Isaiah

This poetological paper aims to introduce the reader to ancient Hebrew poetry in Estonian. In preparation for reading Old Testament poetry, one should first be acquainted with the principles and most popular poetic figures of ancient Hebrew literature composed mainly from the eighth to third centuries BCE. This paper uses a hierarchical method of instruction, beginning with basic elements, such as half-lines or lines of verse (denoted here as cola and bicola respectively, and not excluding tricola), and then moving to larger units, such as a sub-strophes, strophes (stanzas), and lastly an entire poem.

A bicolon can be considered the basic unit of ancient Hebrew poetry, and it is genuinely parallelistic. Parallelism is introduced to readers via an aspective way of thinking (cf. Emma Brunner-Traut). The author analyses two verse types, widely known as synonymous and antithetic verses as synonymous verses, since in some verses, using a pair of antonyms does not give sufficient reason to say that the verse is itself antithetic. The phenomenon of tricola is regarded in diachronic terms: many occurrences of tricola in the Hebrew Bible result from the addition of a secondary colon to the original bicolon sometime during the later centuries (so already Sigmund Mowinckel). Genuine tricola exist as well but are found mostly within certain genres, such as hymns. Verses that do not categorise as synonymous parallelism can be classified as extrapolative verses that are either synthetic (with the second colon reasoning the first or adding a completely new perspective) or instances of enjambment.

Additional elements, such as sound figures, assist in the composition of smaller or larger poetical units, including alliteration and assonance, occasional end-rhyme or anacrusis marking the beginning of a poetical unit, ellipsis, chiasmus, *inclusio*, etc. The reader should especially take note of keywords that characterise a verse, a strophe, or a poem.

Using all of the above-listed poetic elements and figures, the author analyses the poem Isaiah 24:6–13, which belongs to the Apocalypse of Isaiah in chapters 24–27 and can be parsed into two literary layers written by different scribal hands (bicola in vv. 6–7, 9–10, 12–13 and tricola in vv. 8 and 11). In its present form, the poem consists of four strophes (6, 7–9, 10–12, 13), but evidence suggests that it originally consisted only of two strophes, which were then divided into two sub-strophes of two bicola (6–7+9 and 10+12–13). This paper illustrates the extensive sound play, the complex network of keywords, and the patterns of anacrusis found within the poem. The synonymous verse type dominates, even in tricola, but within the poetic framework, extrapolative bicola prevail.

Urmas Nõmmik is *doctor theologiae*, Associate professor of Old Testament and Semitics at the University of Tartu. His main research areas are: poetology of the Hebrew Bible, wisdom literature, psalm literature, book of Job, history of religion in Ancient Israel, Genesis.

E-mail: [urmas.nomnik\[at\]ut.ee](mailto:urmas.nomnik[at]ut.ee)